

Miloš Krstić  
Ekonomski fakultet  
Univerzitet u Nišu

## Neki problemi savremene evolucione epistemologije: Hajekov pristup evoluciji tržišnog sistema

**Apstrakt:** Osnovni cilj teksta jeste da se prezentuje Hajekovo viđenje kulturne evolucije koje predstavlja važan doprinos savremenoj evolucionoj epistemologiji. Međutim, uprkos značaju Hajekove teorije kulturne evolucije biće ukazano na tenziju između njegove koncepcije racionalnog liberalizma i evolucione epistemologije koja ograničava Hajekovo shvatanje kulturne evolucije. Hajekova koncepcija racionalnog liberalizma naglašava vrednosti individualne slobode i prednosti tržišnog sistema. Pod evolucionom epistemologijom se podrazumevaju ekonomske pojave koje nastaju bez učešća svesti, na jednoj strani, i aktivnosti sa elementom individualne svrsishodnosti i razumljivosti, na drugoj.

333

**Ključne reči:** tržišni sistem, znanje, apstraktna pravila, slepa evolucionna istraživanja, institucionalni dizajn, planiranje.

### Uvod

Svojom teorijom kulturne evolucije F. Hajek (F. Hayek) se, uz K. Popera (K. Popper), D. T. Čembela (D. T. Campbell) svrstava u red modernih predstavnika evolucione epistemologije – istraživački program inspirisan idejom da je uz pomoć Darwinovih (Darwin) principa varijacije, selekcije i retencije moguće objasniti sve oblasti od biologije do sociokulturnih dostignuća, uključujući i naučna saznanja (Vanberg 2011: 1).<sup>1</sup> Esencijalni deo darvinističkog pristupa, čiju primenljivost na sociokulturne i biološke procese često razmatraju predstavnici ovog istraživačkog programa tiče se zahteva da se prilagodljivost – u smislu sposobnosti ili znanja potrebnog za rešavanje nekog problema – posmatra ne kao rezultat racionalnog predviđanja i a priori osmišljenog plana, već kao ishod „slepog“ procesa eksperimentisanja putem pokušaja i pogreške (princip probe i eliminacije greške ili varijacije i selektivne retencije). Kao što kritika ukazuje, tvrditi da je kulturna evolucija „slep“ proces, što darvinistička paradigma pretpostavlja za biološku evoluciju, znači zanemariti ulogu ljudske svrsishodnosti i intencionalnosti u sociokulturnim dešavanjima. Ne iznenađuje da se veći deo diskusije o razvitku darvinističke teorije kulturne evolucije vodi oko pitanja da li je pojam „slep“ prikladan za istraživanje svih oblika evolucije, i ako je to tako, treba objasniti u kom smislu

<sup>1</sup> Rad je nastao u okviru projekta „Unapređenje konkurentnosti javnog i privatnog sektora umrežavanjem kompetencija u procesu evropskih integracija Srbije“, br. 179066, koji finansira Ministarstvo prosvete i nauke R. Srbije.

je prikladan, pri čemu je neophodno uzeti u obzir očigledan značaj svrsishodnog projektovanja u racionalnom privređivanju.

Naglašavanjem da je kulturna evolucija „slep“ proces (što darvinistička paradigma pretpostavlja za biološku evoluciju), zanemaruje se uloga znanja, pravila i ostalih aktivnosti sa elementom individualne svrsishodnosti i razumljivosti u razvoju privrednih sistema. Pokušaji da se postigne saglasnost oko darvinističke teorije kulturne evolucije u savremenoj ekonomskoj nauci, u velikoj meri, zavise od univerzalnosti pojma „slepa“ evolucionarna istraživanja. Ukoliko pojam „slepa“ evolucionarna istraživanja ima univerzalno značenje, onda se postavlja pitanje u kom smislu su ona slepa s obzirom na očigledan značaj inteligentnog oblikovanja u ljudskom privređivanju.

334 Prema Vanbergu ono što je diskutabilno u vezi sa tenzijom između Hajekovih evolucionih argumenata i njegovog shvatanja spontanog razvoja tržišnih privrednih sistema tiče se razlike između racionalnog liberalizma koji naglašava vrednost individualne slobode i prednosti tržišnog sistema, na jednoj strani, i moderne evolucionarne epistemologije koja razvoj tržišnih sistema opisuje kao rezultat delovanja evolucionih sila bez učešća svesti i aktivnosti sa elementom individualne svrsishodnosti i razumljivosti, na drugoj strani (Vanberg 2011: 2).

Rad je organizovan na sledeći način. U prvom delu će biti učinjen pokušaj da se shvati odnos između slepih varijacija i svrsishodnog dizajna u kulturnoj evoluciji. U drugom delu biće izložen bliži pogled na tenziju između Hajekovog racionalnog liberalizma i evolucionarne epistemologije. U trećem delu biće analizirane neke nejasnoće u Hajekovoj kritici konstruktivističkog racionalizma koje mogu biti izbegnute pažljivom distinkcijom između dve vrste planiranja, distinkciju koju je Hajek eksplicitno naveo u svojim prethodnim delima. Na kraju, biće učinjen pokušaj da se ukratko objasni razlika između supkonstitutivnih i konstitutivnih interesa odnosno interesa aktera pri odabiru unutar jednog institucionalnog okvira i interesa aktera pri izboru između datih institucionalnih sistema.

### **Slepe varijacije i evolucija kao proračun**

Prema Hajeku, bazične propozicije darvinističke evolucionarne teorije pokazuju da će mehanizmi reduplikacije sa prenosivim varijacijama i konkurentna selekcija tokom vremena proizvesti različite strukture prilagođene okruženju i jedna drugoj. Mnogo je određenija Kambelova lista ključnih principa Darvinove evolucije. Ovo je lista tri nužna elementa za proizvodnju, selekciju i retenciju varijacija: 1) mehanizmi za stvaranje varijacija; 2) konzistentan proces selekcije i 3) mehanizmi za zadržavanje i/ili promovisanje odabranih varijacija (Campbell 1974: 421).

Ovde je reč o šemi varijacija i selektivne retencije koja predstavlja ključno darvinističko postignuće. Tu šemu je, prema predstavnicima evolucionarne epistemologije,

moguće primeniti na sve procese koji se tiču porasta naučnog znanja. O darvinističkom poimanju rasta naučnog znanja, Karl Popper piše: „[O]d amebe do Ajnštajna, porast naučnog znanja je uvek isto: trudimo se da rešimo naše probleme, i da dobijemo, kroz proces eliminacije, što prikladnije privremeno rešenje“ (Popper 1972: 261).

Za razliku od Popera, Hajek i Kambel su poznati po svojoj teoriji kulturne evolucije koja primenjuje Darwinovu teoriju kako na različite institucije, navike, rutine, instrumente, metode obavljanja delatnosti koje konstituišu nasleđenu civilizaciju, tako i na selektivnu akumulaciju veština, tehnologiju, obrasce ponašanja, verovanja, organizacione strukture i privredne sisteme. Prema njihovom gledištu, kulturnu evoluciju treba posmatrati kao transgeneracijski porast znanja ili kao proces u kome se stečene sposobnosti rešavanja problema akumuliraju i tako obezbeđuju znanje dobijeno putem pokušaja i pogreške ili putem eksperimentisanja sa prethodnim generacijama instrumenta, pravila, sisteme verovanja i svih vrsta kulturnih postignuća.

335

Hajek i Kambel kritikuju genetičare koji pokušavaju da evoluciju objasne kao proračunavanje. Evoluciju ovi zagovornici matematičkog pristupa opisuju kao neku vrstu algoritma potrage koji nastoji da stvori nove varijacije sa poželjnom kombinacijom osobina prilagođavanja u složenom i promenljivom okruženju. On započinje sa nekim znanjem o varijacijama koje poseduju slučajno generisana svojstva. Za svaku varijaciju pomoću neke metode pristalice matematičke teorije evolucije procenjuju poželjnost sposobnosti preživljavanja. Varijacije koje imaju poželjnija svojstva se kombinuju, na specifičan način, u cilju jačanja osobina preživljavanja. Kombinovanje svojstava tokom evolucije (algoritma potrage) treba da zadovolji neke parametre. Osim veličine populacije i vremena izvođenja algoritma, kao parametar evolucije se zadaju i verovatnoća mutacije (Petrović, internet).

Genetičar Sevel Rajt (Sewell Wright) je koncipirao evoluciju kao algoritam potrage za kombinacijom gena koja bi se najviše uklopila u definisani predeo (Beinhocker 2011: 4). On problem evolucije svodi na problem utvrđivanja maksimuma u definisanom okruženju uz pomoć znanja do koga se došlo u prethodnim istraživanjima. Takođe, neki genetičari su ozbiljno istraživali mogućnost da se dezoksiribonukleinska kiselina (DNK) koja sadrži genetske instrukcije korisne u razvoju i funkcionisanju svih živih organizama proračunava u Tjuringovom (Turing) smislu. Denet (Dennett) opisuje evoluciju kao algoritam za proračunavanje „optimalnog dizajna“ na bazi postojećeg znanja. Svaki dizajn ima svrhu (Dennett 1995: 115). Uopštenije govoreći, cilj osmišljavanja dizajna objekata sa složenom strukturom i funkcijom koji ima svog inteligentnog stvoritelja je zadovoljavanje ljudskih potreba. Postoji mnoštvo dizajna koji mogu biti povezani sa svrhom aktivne i racionalne jedinice. Za svaki dizajn, postoji, takođe, skup varijanti koje u manjoj ili većoj

meri utiču na mogućnost ispunjenja svrhe. Skup varijanti nekog dizajna predstavlja u matematičkoj teoriji evolucije njegovu funkciju podobnosti.

Ako je esencijalni Hajekov i Kambelov doprinos u smanjenju opisane prividno istinite matematičke teorije evolucije odnosno u objašnjenju da je ono što izgleda kao proizvod svesnog dizajna u stvari rezultat procesa koji nije vođen proračunom, tada je moguće od predstavnika teorije kulturne evolucije očekivati zahtev da se prilagođavanje u socijalnom okruženju objasni kao rezultat pokušaja i pogreške koji se odvija „slepo“, mimo znanja onoga što će biti. Pošto je bliži pogled na debate otkrio da oni koji su za i protiv „slepe“ tvrdnje nemaju isti sadržaj na umu, trebalo bi pažljivo specificirati „slepu“ tvrdnju.

336

Ako njena primena na evoluciju znači da ljudi deluju sa nerazvijenim konceptom o tome šta rade i gde idu, neosporna intencionalnost ljudske akcije bi učinila „slepu“ tvrdnju očigledno besmislenom. To, međutim, nije definitivno ono o čemu govori ova tvrdnja. Kao što su Kambel i ostale pristalice „slepog“ evolucionog objašnjenja naglasili, ovo je posebno ograničena tvrdnja. Ona ne poriče da se znanje do kog se došlo u prethodnim evolucionim istraživanjima koristi u novim ispitivanjima. Umesto toga, ona tvrdi da su varijacije nepredvidljive (Campbell 1991: 103) i da idu dalje od onoga što je već poznato. Evolucija neće usloviti povećanje prilagodljivosti, npr., poboljšanje sposobnosti rešavanja problema, ako varijacije koje se odvijaju u bilo kojoj fazi procesa ne koriste znanje nagomilano u iskustvu. U biološkoj evoluciji varijacije nastale prenošenjem (nasleđivanjem), radije nego nasumičnim mutacijama, doprinose u smislu „predznanja“: rekombinuju komponente prošlih adaptacija koje su se dokazale kao uspešne. Intencionalno ljudsko istraživanje i eksperimentisanje nije „slepo“ u smislu nasumičnog odabiranja, već je usmereno ka očekivanjima zasnovanim na postojećem znanju. Ipak, kad god se istraživački poduhvati nađu u području u kom prethodna dostignuća u znanju ne mogu obezbediti nikakve smernice, tada nema kakve koristi od već poznatog, nego se mora ići na „slepo“ uz obavezu da se otkrije, samo ex post, šta funkcioniše a šta ne.

Kada Kambel tvrdi da su slepe varijacije i selektivne retencije procesi od fundamentalnog značaja za sva induktivna dostignuća, za sva istinska povećanja znanja i za sve oblike povećanja prilagodljivosti sistema okruženju, on naglasak stavlja na istinsko povećanje znanja (Campbell 1974: 421). Stoga se dobitak u znanju može objasniti kontinuiranim „izlascima“ izvan granica poznatog, probojem za koji slepe varijacije obezbeđuju samo raspoložive mehanizme (Campbell 1987: 111). Time se ne poriče da varijacije imaju koristi od postojećeg znanja. Kambel insistira da su mnogi procesi koji „krate“ potpunije procese slepe varijacije i selektivne retencije sami po sebi induktivna dostignuća i sadrže „mudrost“ o okolini ostvarenu putem slepe varijacije i selektivne retencije (Campbell 1974: 421).

## Racionalni liberalizam versus evoluciona epistemologija

Ekonomska teorija nije samo rezultat nepristrasne intelektualne radoznalosti o socijalnim fenomenima, već i produkt intenzivne potrebe da se rekonstruiše sistem koji vodi do materijalnog i duhovnog propadanja. Reč je o pristupu u ekonomskoj teoriji koji se ne zadovoljava objašnjenjem o tome kako postojeći sistemi funkcionišu, već pretpostavlja da postoji normativni kriterijum prema kome su pojave u sistemu manje ili više poželjne, i da naučno znanje treba i može da bude primenjeno u cilju stvaranja uslova u kojima će svako biti u mogućnosti da se u svakodnevnim poslovima ponaša u svetlu njegovog sopstvenog razuma. Hajek priznaje da je cilj njegovih napora da „oživi“ principe liberalizma, kako bi unapredio ekonomske institucije i time povećao mogućnost napretka čoveka prema opštem progresu i porastu blagostanja ostalih članova društva. Pod unapređenjem ekonomskih institucija podrazumeva politiku koja bi trebalo da sledi neku generalnu koncepciju društvenog poretka u kome ljudi žele da žive. Reč je o poretku u kojem svako razume svoja prava i sprovodi ih u saglasnosti sa savešću i verom; u kojem je svako sposoban, da razvojem svojih sposobnosti, otkrije ustanove za zadovoljenje potreba i u kojem su beda i ludost izuzetak, a ne uobičajena karakteristika institucionalnog sistema.

337

Hajekova evoluciona epistemologija isključuje mogućnost racionalnog dizajna i u ekonomsku nauku uvodi eksperimentalno istraživanje uz pomoć koga je čovek otkrio sistem institucija. Na višem nivou institucije su neophodne za održavanje aktivnosti tržišnog sistema. Tržišni sistem se može očuvati samo ako se očuvaju one ustanove koje su omogućile njegov dosadašnji prosperitet. Hajek je ovu tvrdnju ugradio u već postojeću ekonomsku institucionalnu teoriju čiji je bitan reprezent Adam Smit (Adam Smith). Opšte je poznato da je Adam Smit najviše doprineo da ekonomija postane naučna disciplina. Mnogo smo o funkcionisanju institucija u tržišnom sistemu saznali iz Smitove ekonomske teorije. Adam Smit, koga nazivaju ocem ekonomske nauke, istakao je neophodnost da i druge institucije podrže tržište kako bi mu osigurale opstanak. Smit je ukazao na uslove u kojima ustanove ograničavaju i dopunjuju tržište da bi se izbegla nestabilnost, neravnopravnost i siromaštvo (Sen 2010: 52). Na nižem nivou, institucija omogućuje čoveku da se razvija i napreduje i da dalja poboljšanja ostvaruje po principu varijacije i selektivne retencije.

Hajekova evoluciona epistemologija pokazuje besmislenost neograničene vere u naučnu ekspertizu i u naučnike koji tvrde da mogu da stvore nepromenljiv, univerzalan poredak koji bi funkcionisao u svim uslovima sa podjednakim pretpostavkama i rezultatima. Kako je svojim analizama dokazao, ograničenost ljudskog znanja uzrokuje: 1) da evolucijom ne upravljaju aktivnosti sa elementom individualne svrshodnosti i razumljivosti, 2) da su zahtevi pravde neprimereni prirodnom evolucionom procesu i 3) da nema razloga da verujemo da namerna selekcija ustaljenih

praksi i običaja dovodi do najveće mere opšteg blagostanja koje jedan tržišni sistem može dostići u datim mesnim i vremenskim uslovima (Hayek 1988: 74).

Osnovni ontološki uzrok koji motiviše Hajekov projekat racionalnog liberalizma je pokušaj da se objasne liberalni ideali spontanog tržišnog sistema. Autor o spontanom tržišnom sistemu, ili „katalaksiji“, govori kao o poželjnom obliku društvenog uređenja, u kome ljudi žele da žive. To je igra, kako on tvrdi, u kojoj pojedinci imaju razloga da učestvuju. Tržište je „bazen“ u kome se dužine pojedinačnih akcija mogu efikasnije ujednačiti nego putem bilo kog drugog mehanizma koordinacije (Vanberg 2011: 8). Hajek opisuje prednosti „tržišne utakmice“ objašnjavajući je kao „igru koja povećava šanse za sve“ ili kao „igru stvaranja bogatstva“ (Vanberg 2011: 8). On govori o tržišnom sistemu kao o poretku u „kojem će mogućnosti bilo koje osobe verovatno biti veće nego što bi inače bile“ (Vanberg 2011: 8).

338 Sa druge strane, Hajekova evolucionarna epistemologija objašnjava kompleksne fenomene kao neplanirane rezultate spontane saradnje pojedinaca, od kojih svaki pokušava da zadovolji lične interese. Kao posledica te saradnje nastaju različiti privredni sistemi koji služe opštem interesu. U konkurenciji sistema, tržišna privreda je učinila prevagu na drugim oblicima privrednog uređenja jer je, sa stanovišta Hajekove evolucionarne epistemologije, omogućila grupama da se bolje razmnožavaju. Evolucionim procesom (koji je doprineo da tržišni sistem postane dominirajući oblik uređenja) ne upravljaju ljudske želje, već sile koje oblikuju uslove preživljavanja i uvećanja populacije. Ne postoji nijedan razlog da pretpostavimo da će evolucija dozvoliti čoveku da odgaja nepotrebno veliki broj dece. „Mi možda ne volimo činjenicu da naša pravila ponašanja zavise od naše brojnosti, ali su naše mogućnosti po ovom pitanju ograničene. [...] već postoji i suviše ljudi i samo tržišna ekonomija može ogromnu većinu održati u životu“ (Hayek 1988: 133).

Kao što je navedeno, Hajek tržišnu ekonomiju opisuje kao katalaksiju ili kao mehanizam slobodnog samoorganizovanja privrede. Ovu katalaksiju on objašnjava kroz analogiju sa hazardnom igrom. Hazardna igra obezbeđuje podjednake šanse na dobitak svim igračima (Рузавин 2003: 107). Stoga, na tržištu svi imaju istu slobodu i prilike, svi su u jednakom položaju. Pojedinci su slobodni da preduzimaju akcije i koriste znanje za sopstvene svrhe. Jedina izvesnost katalaksije koju ona učesnicima može da pruži je podjednaki tretman svih u neutralnom sistemu opštih pravila. Hajek tvrdi da je za razumevanje funkcionisanja katalaksije potrebno izdvojiti nekoliko stvari: 1) kao prvo, ishod katalaksije je, u velikoj meri, nepredvidljiv zbog nepredvidljivosti i fleksibilnosti uslova u kojima se katalaksija odvija i 2) kao drugo, katalaksija je neutralan proces zasnovan na vladavini apstraktnih i univerzalnih pravila.

Univerzalna pravila ponašanja se odnose na pojave koje nastaju bez učešća svesti i aktivnosti sa elementom individualne svrsishodnosti i razumljivosti. Dakle,

apstraktna pravila niko nije izmislio, isplanirao, ispitaio njihovu praktičnu racionalnost, pa ih onda primenio. Ona su nastala spontano, evolutivnim putem i kao takva imaju zadatak da zaštite interese svih ljudi. U svetu apstraktnih i univerzalnih pravila, pokušaji da se osiguraju unilateralni dobici na račun ostalih lako mogu dovesti do rezultata koji bi bili inferiorniji za sve učesnike u poređenju sa ishodom koji bi se mogao ostvariti kada bi učesnici sledili apstraktna pravila međusobnog sporazumevanja, koja smanjuju nepravdu izazvanu rasipničkim ponašanjem privilegovanih slojeva. Zahvaljujući vladavini apstraktnih i univerzalnih pravila, ljudi ostvaruju stabilnije izvore finansiranja i pokušavaju da unaprede svoj odnos artikulacijom pravila koja podstiču i olakšavaju dobrovoljnu saradnju dok obeshrabruju eksploataciju i izrabljivanje. Dalje, koliko će tržište dobro funkcionisati, to zavisi od karaktera neformalnih (neartikulisanih, apstraktnih) normi, kao i od načina njihove artikulacije. U tom kontekstu, zadatak ekonomske politike u poboljšanju tržišnog sistema je da definiše pravila i da osigura pravno institucionalni ambijent pogodan za realizaciju parcijalnih i konstitutivnih interesa. Uloga ekonomske politike u funkcionisanju tržišnog sistema je slična odnosu doktora alternativne medicine prema pacijentu. Ekonomska politika treba da se odnosi prema tržištu kao prema samoodržavajućem sistemu koji funkcioniše uz pomoć nevidljivih i autonomnih sila i koji bi trebalo postepeno pomagati definisanjem i očuvanjem pravila pravde. Na taj način bi bio osiguran pravno institucionalni ambijent pogodan za realizaciju svih interesa. Naposljetku, privredni sistem konstruktivističkog racionalizma, prema Hajeku, ne pruža bolje uslove za postizanje individualnih i društvenih ciljeva (Vanberg 2011: 10).

339

### **Konstruktivistički racionalizam i pretvaranje znanja**

Od značaja za sadašnji kontekst je saznanje da je Hajek, bez pravljenja direktne razlike između njih, formulisao dve verzije kritika privrednog sistema konstruktivističkog racionalizma. Prva Hajekova kritika je usmerena na besmisleni ideju da se racionalne i ciljem uslovljene aktivnosti u privrednom sistemu mogu odvijati mimo (apstraktnih) pravila ljudske interakcije. Druga Hajekova kritika tiče se stava predstavnika konstruktivističkog racionalizma u skladu sa kojim je samo ljudski um sposoban, da polazeći od nule, konstruiše društvene institucije. Institucije se u konstruktivističkom racionalizmu tumače kao plod ljudskog uma. Ljudski um je sposoban da uoči probleme i da, prikupljanjem neophodnih informacija, konstruiše društvene institucije kao odgovor na uočene probleme.

Iz ugla Hajekove evolucione epistemologije, da bi dizajn kakve institucije bio izveden mora da postoji šema tumač/interaktor koju niko nije unapred isplanirao ili izmislio. U biološkom svetu, za sisare funkciju tumač/interaktor ima ženska materica, za ptice, ribe i vodozemce tu ulogu prirodno ima jajašce (Beinhocker 2011: 11). Potreba za tumač/interaktor koncepcijom u procesu kulturne evolucije ima

dve važne implikacije. Evolucija poželjnih dizajna odvija se spontano na osnovu znanja interaktora i informacija u šemi tumač/interaktor. Izvođenje dizajna, u osnovi, predstavlja neplaniranu konverziju ovih informacija u kulturne artefakte nekog privrednog sistema. Neki dizajni protivureče zakonima fizike, drugi ne mogu biti izvedeni upotrebom ograničenog znanja i postojeće tehnologije. Prostor za spontano oblikovanje kulturnih artefakta i njihovih specifičnih karakteristika je stoga ograničen (Beinhocker 2006: 233–235). Veličina dizajn-prostora zavisi od broja modula ili dimenzija po kojima se dizajn može ostvariti i od broja mogućih varijanti za svaki modul ili dimenziju. Prema tome, dizajn karakteriše višedimenzionalnost ili modularnost. To znači da se dizajn sastoji od modula, a modul od submodula, a submodul od subsubmodula i tako redom. Broj varijanti dizajna eksponencijalno raste sa rastom modula i submodula i sa rastom varijanti modula i submodula. Za dizajn niskog stepena složenosti broj mogućih varijanti dizajna premašuje broj čestica u univerzumu. Uz to, broj ostvarljivih oblika (dizajna) je beskonačno mali u odnosu na broj potencijalnih dizajna. Glavni uzrok intelektualne zablude konstruktivističkog racionalizma vezane za inteligentno oblikovanje kulturnih rukotvorina je negiranje beznadežne ograničenosti ljudskog znanja. Različite verzije Hajekove kritike konstruktivističkog racionalizma sagledavaju sa različitih gledišta problem znanja.

Prva kritika se odnosi na pitanje primene znanja koje akumulirano tokom eksperimentalnog procesa u kojem su različita pravila isprobana a iskustvo pokazalo šta funkcioniše a šta ne. Hajek ovde optužuje predstavnike konstruktivističkog racionalizma da ignorišu benefite prihvaćenih institucija, dobitke od mudrosti inkorporirane u njima kroz prethodno iskustvo i to da se u cilju daljeg poboljšanja treba osloniti na iste one sile eksperimentalnog učenja koje su učestvovala u njihovom oblikovanju.

Druga verzija Hajekove kritike konstruktivističkog racionalizma odnosi se na upotrebu znanja koje je raspršeno na milione parcijalnih individualnih saznanja. Osim što je dokazao da je nemoguće to znanje koncentrisati na jednom mestu i koristiti ga u cilju koordinisanja društvenog napretka, Hajek je pokazao i da konstruktivistički racionalizam ne uzima u obzir činjenicu da nezavisno odabiranje u okviru opštepriznatih pravila pruža mogućnost pojedincu da dobije visokosofisticirano znanje i otkrije potencijal za nepristrasno istraživanje koji će efikasno biti iskorišćen u rešavanju ekonomskih problema. Konstruktivistički racionalizam zaboravlja da se u spontanom poretku zasnovanom na vladavini apstaktnih i univerzalnih pravila daleko više stvara i primenjuje znanje nego u sistemu centralizovanog odlučivanja. Kako Hajek ističe, predstavnici konstruktivističkog racionalizma ne razumeju značaj pravila u adaptaciji na nezubežno neznanje većine specifičnih okolnosti koje determinišu efekte naših akcija i zbog toga ignorišu celokupnu racionalnost ponašanja u skladu sa pravilima.



Određene aktivnosti nekog podsistema privrednog sistema odvijaju se po modelu „automatskog pilota“ ili mimo svesti i znanja članova posmatranog podsistema. Za ove aktivnosti odgovorna su pravila koja se odvijaju na nesvesnom ili podsvesnom nivou. Sledbenici konstruktivističkog racionalizma apstrahuju ovu činjenicu, što nije slučaj sa teoretičarima evolucionizma. U Nelsonovoj (Richard Nelson) i Vinterovoj (Sidney Winter) perspektivi rutine se percipiraju kao nepovratni oblik koordinacije ekonomske aktivnosti čiju osnovu čine neartikulisana pravila. Zahvaljujući ovim normama rutine nekog podsistemu je moguće izdvojiti i održavati kao aktivnosti koje ne dizajnira i ne kontroliše top menadžment određene organizacije privrednog sistema. Doprinoseći ostvarivanju očekivanih rezultata pojedinačnih aktera, rutine razvijaju same sebe, spontano evoluiraju i nisu im neophodni spoljašnji podsticaji (Vanberg 2006: 548).

Primenom dobro razrađenih i veoma delotvornih oruđa ekonomske analize sledbenici konstruktivističkog racionalizma su došli do pouzdanih i konzistentnih rezultata o produktivnoj upotrebi ljudskog razuma u rutinskim aktivnostima. Tako je dokazano da glatko odvijanje rutinskih aktivnosti ponekad zahteva znanje pojedinca da pristupi određenom zadatku i da pažljivo analizira rezultate izabranog pristupa. Znanje da se adekvatno pristupi određenom zadatku i da se uspešno analiziraju rezultati izabranog pristupa služi posebnim veštinama koje se mogu objasniti kao kompetencije ili sposobnosti da se nešto uradi. Prema shvatanju veštine kao kompetencije, veštine koje su deo ponašanja po pravilima i svesno izvedene akcije su međusobno slične. Izgleda da u svom interesantnom pokušaju da teoriju racionalnog izbora zameni teorijom „programiranog ponašanja“, Vanberg traži program koji će biti deo ponašanja u skladu sa pravilima i svesno izvedenih akcija (Vanberg 2006: 552).

Izvorni oblik programa koji je Vanberg inicijalno predložio je „ako ... onda“ pravilo. Ovi programi su jednostavni i odvijaju se na nesvesnom ili podsvesnom nivou. Ali šta je sa svesno izvedenim akcijama? Vanberg sugerise da je rešenje ove zagonetke to da „ako ... onda“ pravilo, koje primenjujemo nesvesno kod ponašanja u skladu sa pravilima, primenjujemo i kod svesno izvedenih akcija. Kod svesnog odlučivanja, nekad je pravilo „ako X, onda Y“ namerno primenjeno. Ako se osoba seti da je u prošloj situaciji X podsvesno uradila Y, što je dalo dobre rezultate, ona može promišljeno primeniti pravilo „ako je situacija tipa X onda uradi Y“, u novoj situaciji tipa X. Međutim, svesno odlučivanje ne uključuje uvek primenu ovog pravila (programa). Ponekad su pojedinci sasvim sigurni da će rešiti problem isključivo koncentrišući se na njega a da svesno ili namerno ne primenjuju pravila (ili programe) za koje znaju da su u prethodnim, sličnim situacijama dala sasvim dobre rezultate. Ljudi se ponašaju po onome što je Vanberg nazvao „maksimizacija svake pojedinačne situacije“ (case-by-case maximitation) (Vanberg 2006: 553). Oni se ne oslanjaju na prethodno naučeno pravilo. Umesto njega, koriste promišljenu potragu za informacijama kako bi iskazali ishod svake pojedinačne akcije.

Za razliku od Vanberga, Hajek ukazuje da osoba ima ograničene informacije i kognitivne sposobnosti, pa zato koristi pravila kako bi formirala model racionalnog ponašanja koji uvažava ulogu faktora neodređenosti i neravnomerne distribucije informacija u brojnim situacijama izbora. Hajek smatra da su univerzalna pravila vrlo pouzdan analitički aparat koji su otkrili ljudi, jer nisu bili u stanju da razmotre sve informacije i donesu razumne odluke. Usled ograničene racionalnosti, individue konstituišu opšta pravila ponašanja koja će poštovati bez preispitivanja odluke da se primeni ovo i ono pravilo u svakoj situaciji, što doprinosi suzbijanju iracionalnih impulsa, balansira privremene želje i primorava aktera da donose trajna i zadovoljavajuća rešenja (Wohlgemuth 2011: 14). Na sličan način Hajnek objašnjava zašto nesavršeni akteri sa ograničenim znanjem i kognitivnim sposobnostima mogu profitirati putem primene ovog ili onog pravila umesto da pokušavaju da od svake akcije ostvare maksimalan stepen korisnosti (Vanberg 2006: 12).

342 Model ponašanja u skladu sa pravilima Hajeka i Hajnera obuhvata tri različita nivoa: nivo biološke evolucije, nivo kulturne evolucije i nivo akumuliranja znanja. Na sva tri nivoa, proces učenja ili akumuliranja znanja odvija se po principu varijacije i selektivne retencije. Učenje se odvija tokom celog života jedinke. To je proces u kojem individua, na bazi genetskog materijala, formira različite šeme ponašanja. Proces biološke evolucije oblikuje genetski šifrovane predispozicije i time određuje prirodu ljudske jedinke. Proces kulturne evolucije obuhvata prenošenje tradicije i kulture vaspitanjem i učenjem, što u, krajnoj liniji, doprinosi spontanom razvoju privrednog sistema (Vanberg 2006: 13).

Kada kritikuje zahtev konstruktivističkog racionalizma da se razvitak privrednog sistema usmerava putem naređenja i zabrana nekog centralnog autoriteta, Hajek jasno odbacuje sveobuhvatno planiranje i afirmiše spontano uređenje privrednog sistema putem pravila. Ipak, kada opovrgava hipotezu predstavnika konstruktivističkog racionalizma da je moguće i poželjno rekonstruisati sve „zrele“ društvene institucije u skladu sa unapred osmišljenim planom, nije jasno koje alternativne oblike institucionalne reforme predlaže. Kako onda objasniti šta Hajek odbacuje a šta prihvata po pitanju planiranja privrednog sistema?

Hajek pravi razliku između planiranja u smislu organizovanja društvenih aktivnosti uz pomoć „sistema specifičnih naređenja i zabrana“ i planiranja u cilju spontanog konstituisanja „racionalnog privrednog sistema u kojem ljudi slobodno slede svoje interese“. Njegovo neslaganje sa „modernim planiranjem“ ne odnosi se na pitanje „da li bi trebalo predviđanje i sistematsko razmišljanje iskoristiti u planiranju zajedničkih aktivnosti“, nego na stav konstruktivističkog racionalizma da moderno planiranje predstavlja unapred isplanirani oblik društvene kontrole. Dok centralno planiranje zahteva „centralizovanu koordinaciju ekonomskih aktivnosti prema jedinstvenom planu“, libelarno planiranje traži oblikovanje pravnog okvira u kome će se različite aktivnosti racionalnih individua voditi prema njihovim individualnim planovima.

Razlika između centralizovanog i liberalnog planiranja upozorava na neophodnost izdvajanja supkonstitutivnog i konstitutivnog nivoa evolucione analize. Evoluciona istraživanja na supkonstitutivnom nivou tj. unutar datog, ali promenljivog okvira pravednog ponašanja, dotiču problem utvrđivanja onoga što je u neposrednom interesu jedinke. Evoluciona istraživanja na konstitutivnom nivou ili u fazi ispitivanja različitih okvira pravednog ponašanja pružaju mogućnost izbora seta društvenih institucija u cilju postizanja pravde i sužavanja vrednosnih horizonta koji samo koristi interesima lokalnih grupa. Na supkonstitutivnom nivou, društveno planiranje shvaćeno kao centralističko usmeravanje ekonomskih aktivnosti po jedinstvenom planu odstupa od rezultata evolucionih ispitivanja koja se odvijaju po principu varijacije i selektivne retencije. To, međutim, nije slučaj sa promišljenim institucionalnim planiranjem. Ono ne sprečava evoluciona istraživanja, već ima za cilj da stvori uslove za spontani razvoj trenutnog okvira pravednog ponašanja. Sa druge strane, koncept promišljenog institucionalnog planiranja na konstitutivnom nivou odbacuje ideju socijalnog inženjeringa po kojoj ljudi svesno biraju privredne sisteme.

343

### **Institucionalni dizajn i metakonkurencija**

Važnu ulogu u oblikovanju privrednog sistema u kojem jedinke slobodno slede svoje interese Hajek dodeljuje preduzetniku. Iz ugla Hajekove evolucione epistemologije, funkcija preduzetnika (inovatora) analizira se u kontekstu metakonkurencije. Izraz metakonkurencija označava odnose između preduzetnika koji se ostvaruju posredstvom pravila i institucija. Konkurentska pobeda neke institucije znači da je kakva grupa preduzetnika slučajno otkrila instituciju za minimiziranje transakcionih troškova koja je postala dominantan faktor ekonomskog ponašanja. Konkurentska pobeda nekog pravila ukazuje da je u uslovima pluralizma hijerarhija unutrašnjih preferencija slobodnih preduzetnika neplanirano postignuta metasaglasnost da se određeno pravilo koristi u sličnim ekonomskim situacijama. Gubitak u konkurentskoj borbi znači da postoji metasaglasnost oko prestanka važenja neke norme. U oba slučaja, metasaglasnost je moguća samo ako su individue reflektivno racionalne. „Individue su reflektivno racionalne ukoliko imaju sposobnost promišljanja ili revidiranja svojih vrednosti ili preferencija prvog i drugog reda u svetlu (opravdanih) razloga“ (Mladenović 2011: 134).

Šira analiza metakonkurencije ukazuje da je to što preduzetnik sledi neko pravilo izazvano ne samo tekućim dobicima, već i širokim krugom faktora uključujući i tradicionalna, religiozna i ideološka ograničenja, socijalne sankcije zbog njihovog narušavanja, očekivane dobitke zbog upražnjavanja drugih normi itd. Na taj način relativni uspesi institucionalnog preduzetništva imaju ne samo ekonomski, već i socijalno-psihološki karakter (Tambovcev 1998: 32–33).

Vezivanje tradicionalnih, religioznih i ideoloških ustanova za ishod svrsishodnih aktivnosti dovelo je do toga da institucije u Hajekovoj evolucionoj epistemologiji

postanu faktor značajne ekonomske relevancije. Hajek stoji na stanovištu da pojedinac prilikom ostvarivanja ličnih interesa uvažava određena pravila ponašanja. „Njegova kategorizacija pravila je vrlo slična Nortovoj podeli institucija. U pravila on ubraja: 1) pravila čije se sprovođenje može nadgledati, a koja nisu data u usmenoj ili pisanoj formi, 2) pravila u pisanoj formi, ali bez oficijelne podrške i kontrole, 3) pasivna pravila koja su svesno kreirana i ugrađena u privredni sistem“ (Kitanović, Petrović 2007: 5).

344

Hajek je pravila delio i na pozitivna i negativna. Negativna pravila nastaju spontano i sprečavaju nepravdu ukazujući ljudima šta da ne rade. Pozitivna pravila je osmislila javna vlast i ona sadrže obavezu da se nešto uradi kako bi se postigao zadati cilj. Javna vlast ima pravo da interveniše samo ako se instrumentalno ponašanje pojedinca pokaže kao štetno sa gledišta društva i njegovih vrednosnih ciljeva i ako aktivnosti pojedinca mogu da ugroze njegov opstanak. Hajek je legitimnu osnovu uloge države kao čuvara pravnog poretka objasnio na sledeći način: sloboda pretpostavlja korišćenje prinude u svrhu sprovođenja pozitivnih pravila koja će ljudima obezbediti uslove dobrovoljne i uzajamno korisne saradnje. Ljudi su slobodna i racionalna bića koja mogu razviti pravila poštene razmene i time sebi obezbediti „bolju igru“ od one koju im prirodna selekcija nameće. Uzmimo, na primer, kolektivno ponašanje grupe. Kolektivno ponašanje zasnovano na konstitutivnim normama pomaže članovima grupe da, kao celina, budu efikasniji u realizaciji ciljeva od grupa čiji članovi nisu spremni da se upuste u kolektivne izbore. Međutim, dobro poznati argument protiv prikladnosti kolektivnog ponašanja je da će individue uključene u takvu praksu obezbediti kolektivno dobro za grupu i da će, u odsustvu kompenzacionih efekata, biti u nepovoljnijem položaju u odnosu na „drugove“ iz grupe koji su slobodni jahači na sopstvenu odgovornost i koji ne moraju da plaćaju troškove proizvodnje kolektivnog dobra. Činjenica da grupe u kojima važe pravila grupne korisnosti obezbeđuju privlačniji ambijent sama po sebi ne objašnjava zašto su pojedinci spremni da poštuju pravila i koliko ih to košta. Da bi ova saradnja bila individualno korisna mora da postoji neki mehanizam koji u dovoljnoj meri kompenzuje individualne žrtve, a zadatak naučnika je da utvrdi o kom mehanizmu je reč. Drugim rečima, neophodno je odgovoriti na pitanje: kako se prednosti grupe prevode u podsticaj pojedinaca da donose odluke koje korespondiraju sa onim što društvo smatra pravednim. Glavna institucija koja prevodi prednosti grupe u podsticaj pojedinaca da se trezveno i odgovorno ponašaju je, prema Hajeku, sudija. Sudija teži da modifikuje postojeće ili osmisli nove institucije. Ako sudija nađe da je pravilo na koje se oslanja „slobodni jahač“ u formiranju svojih očekivanja pogrešno, to će biti zato što ideja o pravdi ili nepravdi posebnog pravila zavisi od potrebe postojećeg poretka. Poredak u okolnostima delovanja u interesu svih članova grupe može da se održi samo ako se staro pravilo modifikuje ili ako se doda novo pravilo (Hayek 2002: 108–9).

## Zaključak

Istraživanja razlika između supkonstitutivnih i konstitutivnih interesa aktera ukazala su na slabost argumentacije i ograničenost Hajekove evolucione teorije. Detaljnije razmatranje izbora između alternativnih modela privređivanja ukazuje na činjenicu da pojedinci mogu ostvariti svoje konstitutivne interese kroz individualne i kolektivne izbore. Individualni izbor je izuzetno ličan čin koji se odvija bez remećenja interesa drugih ljudi. Subjekt individualnog izbora raspolaže zavidnom količinom i kvalitetom informacija, te koristi „kost benefit“ analizu za procenu sadašnjih vrednosti prihoda i troškova alternativnih načina privređivanja. Pojedinaac može biti i subjekt kolektivnog izbora u situacijama kada donosi odluke kao deo grupe ili zajednice. Subjekt, delujući u kolektivu, ispunjava konstitutivne interese date grupe. Diskusija koja se odvija u atmosferi međusobnog sporazumevanja je preduslov uspešne realizacije konstitutivnih interesa grupe. Otvoreno razmatranje svih argumenata u korist i protiv određenog privrednog sistema ograničavaju nepotpune i asimetrične informacije. Zbog asimetričnih informacija dijalog može zaoštriti postojeće konflikte, te će članovi grupe pogrešno proceniti troškove ulaganja napora da se dostigne novi model privređivanja. Zbog toga konstitutivni interesi na nivou grupe ili zajednice favorizuju postojeće modele tržišne ekonomije.

345

Aktivno funkcionisanje tržišne ekonomije tesno je povezano sa osobenostima preferencija učesnika individualnih i kolektivnih izbora. Analiza dejstva modela ekonomije zasnovanih na tržišnim operacijama osvetlila je različite uticaje preferencija učesnika individualnih i kolektivnih izbora na ponašanje ekonomskog sistema. Uspešno ili zdravo funkcionisanje tržišne ekonomije korespondira sa ekonomskom situacijom u kojoj pojedinac ostvaruje lične interese bez remećenja interesa ostalih individua. U slučaju privrednih procesa podređenih destruktivnim interesima učesnika kolektivnih izbora, postojeći tržišni sistem zapravo stimuliše nerad i neuspeh, a kažnjava red, inovaciju i uspeh.

Primljeno: 15. avgust 2012.

Prihvaćeno: 1. oktobar 2012.

## Literatura

- Adleman, Leonard Max (1994), „Molecular Computation of Solutions to a Combinatorial Problem“, *Science* 266: 1021–1024.
- Beinhocker, Eric (2006), *The Origin of Wealth: Evolution, Complexity and the Radical Remaking of Economics*, Boston: Harvard Business School Press.
- Beinhocker, Eric (2011), „Evolution as Computation: Integrating Self-Organization with Generalized Darwinism“, *Journal of Institutional Economics* 7: 393–423.
- Campbell, Donald (1974), „Evolutionary Epistemology“, u S. Paul (prir.), *The Philosophy of Karl R. Popper*, Illinois: Open Court, str. 413–463.

- Campbell, Donald (1987), „Blind Variation and Selective Retention in Creative Thought As in Other Knowledge Processes“, u G. Radnitzky, W. W. Bartley (prir.), *Evolutionary Epistemology, Rationality, and the Sociology of Knowledge*, Illinois: Open Court, str. 91–114.
- Campbell, Donald (1991), „A Naturalistic Theory of Archaic Moral Orders“, *Journal of Religion and Science* 26: 91–114.
- Dennett, Daniel (1995), *Darwin's Dangerous Idea*, New York: Touchstone.
- Hayek, Friedrich (1976), *The Mirage of Social Justice*, London: Routledge & Kegan Paul.
- Hayek, Friedrich (1988), *The Fatal Conceit – The Errors of Socialism*, Chicago: The University of Chicago Press.
10. Hajek, Fidrih (2002), *Pravo, zakonodavstvo, sloboda*, Podgorica: CID.
11. Mladenović, Ivan (2011), „Deliberativno rešenje za problem društvenog izbora“, *Filozofija i društvo* 22 (1): 123–143.
- Popper, Karl (1972), *Objective Knowledge: An Evolutionary Approach*, Oxford: At the Clarendon Press.
- 346 Sen, Amartia (2010), „Adam Smith and the contemporary world“, *The Erasmus Journal for Philosophy and Economics* 3 (1): 50–67.
- Kitanović, Dragoslav, Petrović, Dragan (2007), „Teorija ograničene racionalnosti – Hajek, Kejn i institucionalisti“, *Ekonomске teme* 3: 1–11.
- Vanberg, Viktor (2005), „Market and state: the perspective of constitutional political economy“, *Journal of Institutional Economics* 1: 23–49.
- Vanberg, Viktor (2006), „Rationality, Rule-Following and Emotions: On the Economics of Moral Preferences“, u Max Planck Institute (prir.), *Naturalistic Perspectives on Economic Behavior – Are There Any Normative Correlates?*, Germany: Jena, str. 1–30.
- Vanberg, Viktor (2006), „Routines, genes and program-based behavior“, *Journal Evolution Economics* 6: 543–560.
- Vanberg, Viktor (2011), „Darwinian Paradigm, Cultural Evolution and Human Purposes: On F.A. Hayek's Evolutionary View of the Market“, *The Papers on Economics and Evolution*, 19: 1–29.
- Wohlgemuth, Michael (2011), „Is there a Paradox of a Hayekian Paternalist?“, *The Papers on Economics and Evolution* 22: 1–28.
- Рузавин, Георгий Иванович (2003), „К проблеме рационального и других общественны наук“, *Вопросы экономики* 8: 102–116.
- Тамбовцев, Виталий (1998), „Институциональная динамика в переходной экономике“, *Вопросы экомоники* 5: 9–52.
- Petrović, Juraj „Evolucijski algoritmi“, (internet) dostupno na [http://www.zemris.fer.hr/yeti/studenti/radovi/PetrovicJuraj\\_Seminar.pdf](http://www.zemris.fer.hr/yeti/studenti/radovi/PetrovicJuraj_Seminar.pdf) (pristupljeno 23. juna 2012).

Miloš Krstić

Some Problems of Evolutionary Epistemology: Hayek's View on Evolution of Market

Abstract

This paper aims to present Hayek's view of cultural evolution as an important contribution to contemporary evolutionary epistemology. However, despite the importance of Hayek's theory of cultural evolution, the tension between his concept of rational liberalism and evolutionary epistemology will be pointed out. This tension limits Hayek's understanding of cultural evolution. Hayek's conception of rational liberalism emphasizes the values of individual freedom and benefits of the market system. The term evolutionary epistemology includes the economic phenomena that occur without the participation of consciousness, on the one hand, and activities with the element of purposefulness and intelligibility, on the other.

**Key words** market system, knowledge, abstract rules, "blindness" of evolutionary exploration, institutional design, planning.